

Олег Базалук

БАЗАЛУК Олег Олександрович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії і політології Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Сфера наукових інтересів — космологія, філософія космізму, історія сучасної філософії.

ОРГАНІЧНЕ ЯК СУТНІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЖИТТЯ В ОСВАЛЬДА ШПЕНГЛЕРА

Концепція філософії життя О. Шпенглера стала своєрідним продовженням відповідних концепцій В. Дільтея, А. Бергсона, Г. Зіммеля. На його творчість вплинуло багато письменників та учених. Г. Тавризян вказує на прямий вплив Гете, Шопенгауера, Ніцше, Воррингера та багатьох ін. Саме спорідненість концепцій філософії життя О. Шпенглера з філософськими системами вищезгаданих учених зорієнтувала його філософію на дослідження феномена життя у виключно авторському формулюванні — *органічному*. Однак, на відміну від того ж Зіммеля, на творчість якого простежується прямий вплив А. Бергсона, О. Шпенглер менш послідовний. У його творчості немає традиції, *школи*. Можливо, тому наукова спадщина О. Шпенглера, на думку авторів колективної монографії «Наука і майбутнє: боротьба ідей», перебуває осторонь від еволюції як філософської, так і наукової думки [3].

У першому томі «Захід Європи» О. Шпенглер ставить для себе та своєї творчості дуже важливе запитання: «Можливо, і в цьому колі основні поняття всього органічного: народження, смерть, юність, старість, тривалість життя — мають своє чітко визначене, до цього ніким не з'ясоване значення?» [5, с.4]. На наш погляд, цим запитанням учений актуалізує два важливих аспекти у розумінні концепцій філософії життя на поч. ХХ ст. Перший аспект — розуміння життя О. Шпенглер не двозначно пов'язує з людським життям. Він прямо вказує: «Чи можливе у самому житті — адже людська історія не що інше, як підсумки окремих тривалих життів...» [5, с.3]. Другий аспект — життя як людське існування О. Шпенглер розглядає крізь призму органічного, використовуючи спеціальні біологічні терміни. Як зазначають автори колективної монографії «Ідеалістична діалектика у ХХ столітті (Критика світоглядних основ немарксистської діалектики)», «у Шпенглера також мова іде саме про біологічно зрозуміле життя, життя нязно існуючого живого одухотвореного тіла з усіма витікаючими наслідками» [2, с.231].

На нашу думку, ці два аспекти у творчості О. Шпенглера досить повно характеризують дуальну основу філософії Шпенглера. Перший аспект підкреслює те нове, революційне, що О. Шпенглер зміг відкрити у розумінні життя. Взаємозв'язок життя з *людським* тільки визрівав у філософії початку ХХ століття. Про це згадували А. Бергсон, Е. Гуссерль, В. Дільтей, більше Г. Зіммель, але це було ще досить новим філософським міркуванням. І такий аспект змушує нас поважати О. Шпенглера як філософа. Разом з тим, життя в біологічному розумінні, життя як організм, тіло, тобто другий визначений нами аспект у творчості О. Шпенглера — це вже раритетне спрямування, далеке від наукових традицій, що формувалися у ХХ ст.

Ще раз підкреслимо, що у творчих доробках О. Шпенглера ми зосереджуємо увагу виключно на розумінні ученим феномена життя. І тут, аналізуючи творчість філософа, ми можемо констатувати, що, з одного боку, працюючи над концепцією філософії життя Шпенглер, безумовно, досягнув глибокого розуміння життя, розкривши недостатньо висвітлені філософією сторони цієї проблематики, з другого боку — відмежувавши у «житті» людське начало, «історію», розглядаючи життя крізь призму «людського», О. Шпенглер, тим не менше, залишив багато з біології у власній термінології — *органічного*. Дослідження життя крізь людське начало за допомогою *біологічної* термінології, як органічного тіла, з точки зору як сучасної науки, так і науки початку ХХ ст., є *некоректним*. Тому, саме з цієї причини, творчість О. Шпенглера як за його життя, так і після смерті, піддавалася, як правило, конструктивній критиці.

Власну концепцію філософії життя вчений будує на основі протиставлення «світу як історії» та «світу як природи». У вступі до першої праці, фактично на перших сторінках, О. Шпенглер пише: «Світ як історія, зрозумілий, спостережений і побудований на основі його протилежності, світу як природи, — ось новий аспект буття, якого до теперішнього часу ніколи не застосовували, який сумнівно відчували, часто відгадували, але не наважувались проводити з усіма витікаючими наслідками» [5, с.7]. І далі він повідомляє: «Перед нами два різних способи, за допомогою яких можна підкорити собі, пережити свій навколишній світ. Я різко розділяю за формою, а не за матеріалом, органічне уявлення про світ від механічного, сукупність образів від сукупності законів, картину і символ від формули та системи, один раз дійсне від постійно можливого...» [5, с.7]. У наведених цитатах, ключових для розуміння творчості О. Шпенглера, багато спільного, непослідовного, можливо, спрощеного навіть для філософії початку ХХ століття. Про це говорять і автори колективної монографії «Критика немарксистських концепцій діалектики ХХ століття. Діалектика і проблема раціонального» за редакцією Ю. Давидова [2]. О. Шпенглер готує основу для власної філософської системи, але ця основа, як ми підкреслимо далі, не достатньо обґрунтована, вона не містить тієї глибини, яка простежується в концепціях філософії життя А. Шопенгауера, С. Керкегора, А. Бергсона, Г. Зіммеля та ін. І все, що говорив вчений надалі про глибину, звучало непереконливо.

О. Шпенглер готує читача до розуміння змісту своєї концепції філософії життя. На його думку, історичне, або «світ як історія», — *це існуюче*. «Світ як природа» — це те, що вже відбулося, закріплено. В основі того, що відбулося, присутнє також існуюче, в основі «всього, що має відношення до природи і всього пізнаваного лежить момент історичного...» — пише він у першому томі свого дослідження [5, с.67]. Як бачимо, усе це радикально не узгоджується з переконаннями А. Бергсона та Г. Зіммеля. Вони, зокрема Г. Зіммель, з феномену життя виводять *людське*. «Людське виявляється в культурі, а культура — це форма життя. І при вивченні основи концепції філософії життя Г. Зіммеля на це запитання відповідь стає очевидною, оскільки основа концепції Г. Зіммеля глибоко розкрита в концепції філософії життя А. Бергсона. Поєднуючи ці дві концепції, ми розуміємо, про що йдеться, ми бачимо традицію та послідовність висвітлення питання.

З концепцією філософії життя О. Шпенглера зовсім інакше. Світ як історія — існуюче, світ як природа — те що сталося. Зрозуміти існування чи світ як історію, на думку О. Шпенглера, можливо, лише з'ясувавши «протилежності історії та природи» [5, с.72]. За Шпенглером, людина присутня «у світі»: і у «світі як історія», і у «світі як природа», тобто і в існуючому, і в тому, що сталося. З цього приводу філософ чітко заявляє: «Я повторюю: людина як елемент і носій світу є не лише членом природи, але й членом історії, цього другого космосу, інакше побудованого і наповненого іншим змістом, космосу, який усі метафізики зневажали заради першого» [5, 2]. Для О. Шпенглера людина, на думку авторів колективної монографії «Ідеалістична діалектика в ХХ столітті: (Критика світоглядних основ немарксистської діалектики)», — це носій «космічного життєвого пориву, життєвого прагнення, проникнутого страхом перед світом, що протистоїть такому прагненню» [1, с.247]. Звідки це? Чому світ як історія — це існуюче, а не те, що вже сталося? Чому О. Шпенглер перевертає з ніг на голову те, що досить ґрунтовно побудовано А. Бергсоном, Г. Зіммелем і їхнім багатьма послідовниками? На поставлені запитання ми не знаходимо відповіді у О. Шпенглера. Навпаки, намагаючись з'ясувати розуміння О. Шпенглером феномена життя, ми знаходимо нові протиріччя. Так, наприклад, людина у концепції О. Шпенглера, як ми вже з'ясували, — «світ»: «світ як природа» та «світ як історія». Людина — це носій космічного життєвого пориву, певна вища форма життя, створена для «процвітання», прогресивного вдосконалення самого життя. То що ж таке життя? А життя, за О. Шпенглером, — це, по-перше, «*прафеномен*», тобто первинний феномен. У більш пізніх своїх працях вчений міфологізує його (життя). На його думку, життя — це «космічно-тілесна стихія вогню, одержимого прагненням до *поглинання* всього, що не є він сам» [1, с.232].

По-друге, у «Заході Європи» життя для О. Шпенглера — це *становлення*. Становлення і те, що сталося, він визначає як «факт і предмет життя» [5, с.89]. Як *становлення* життя спрямоване.

О. Шпенглер пише: «якщо — надаючи при тому перевагу несвідомому над свідомим — визначити душу як *можливість*, і, навпаки, світ як *дійсність* — твердження, відносно яких внутрішнє почуття не залишає ніякого сумніву, — то життя стане тим *образом*, у якому *відбувається здійснення можливого*» [5, с.89]. Для вченого «...душа» — це те, що підлягає здійсненню, «світ» — здійснене, «життя» — здійснення» [5, с.89]. Саме тому багато категорій життя, його характеристики для розуміння історії, «людського», на думку О. Шпенглера, набувають суттєвого значення.

Тобто, ми бачимо, наскільки для самого вченого було незрозумілим питання феномена життя. На його думку і життя, і історія — це існуюче. Вони багато в чому близькі, споріднені. Сам факт *існування*, близькості до існуючого їх об'єднує. На цій основі побудована вся концепція філософії життя О. Шпенглера. Саме звідси він виводить визначення культури, «життя як організму», «цивілізації», «морфології» та інших важливих для своєї концепції визначень. Та якщо придивитися, то основа концепції філософії життя О. Шпенглера, спорідненість «життя» та «історії» як існування суперечлива. Із суперечності, можливо невизначеності *змісту* основи системи, слідує подальші, більш видимі протиріччя в усій філософії О. Шпенглера. Слабка основа робить нестійкою всю концепцію філософії життя О. Шпенглера [1].

У чому ж простежується «слабкість» основи концепції філософії життя О. Шпенглера? У першому томі «Заходу Європи», визначаючи культуру, він прямо заявляє: «Історія, що перебуває так само як і життя в спорідненості зі становленням...» [5, с.90]. Тобто, для нього є очевидним і незаперечним факт спорідненості «життя» та «історії». Причому, в основі такої спорідненості він вбачає факт к'єркегорівського *існування*. Ось чому вся творчість О. Шпенглера переплетена то «людським» («історичним»), то біологічним (органічним). Учений не бачить різниці між ними. Для О. Шпенглера людина є вищою *формою* життя, тобто самим життям. Звідси і нагромадження як термінів, так і змісту понять з біології, психології, історії та інших гуманітарних дисциплін. Усе людське — це життя. Якщо Г. Зіммель виводить людське із життя і, розглядаючи людське, говорить як про окремих, нехай навіть прив'язаний до життя, але відносно самостійний простір, то в О. Шпенглера і «життя», й «історичне» — «споріднене», неподільне. Історичне присутнє в житті, так само як і життя присутнє в історичному. Тому щодо них можна використовувати одну термінологію, розглядати крізь призму один одного.

Возз'єднання в концепції філософії життя О. Шпенглера змісту понять «життя» і «людського», якщо придивитися — це новий якісний підхід у філософії життя. Якщо вивчення «людського» із феномена життя, дійсно, як форми життя, як метод, уже мало свої традиції, то дослідження феномена життя крізь призму людського існування — це новий крок у концепціях філософії життя. О. Шпенглер першим спробував поглянути на життя через «людське», недвозначно підкреслюючи допустимість та рівноцінність як першого, так і другого кроку.

Оголошення О. Шпенглером про «близьку спорідненість» «історії та життя» — це зовсім інше, аніж спроби В.Дільтея у своїй концепції філософії життя прив'язати до історії релятивізм життя та розглянути його структуру. У О. Шпенглера — це безапеляційне утвердження *допустимості* такого кроку і використання його в побудові власної концепції філософії життя. Чого досяг учений у результаті такого кроку? До позитивних результатів можна зрахувати наступне. По-перше, «історичне» в концепції його філософії життя сягнуло небувалої значимості. О. Шпенглер зрівняв актуальність історичного зі значимістю феномена життя, тим самим актуалізувавши дослідження у цій площині. По-друге, незвичними виявилися наслідки дослідження феномена життя крізь призму «людського». Прагнучи рівноправності, органічності, О. Шпенглер насправді показав неможливість такого кроку. До того часу, як «людське» виводилося з феномена життя, ніхто не звертав уваги на закономірність подібної дії. Усе сприймалося як належне, очевидне. Та як тільки О. Шпенглер «поглянув» в іншому напрямку, намагаючись утвердити можливість зворотної послідовності, для багатьох відкрилися раніше непомітні питання. Виявилось, що феномен життя крізь призму «історичного» набув абсолютно інших аспектів. Це було не що інше, як первинні припущення.

По-третє, прирівнявши «історичне» до феномена життя, О. Шпенглер розглянув «історичне» як рівноцінне. Вражаючим був результат, якого досягнув учений: «історичне», досліджене як рівноцінне життю, дійсно постало вагомим і масштабним існуванням. Це було дійсно існування, незважаючи на несумісність існування життя і «людського».

З такої точки зору цікавим є порівняння з концепцією філософії життя Г. Зіммеля. Він більш дотримувався традицій. На його думку, культура — це *форма* життя. Г. Зіммель не зазіхає на пріоритет життя. Усе, що він відкрив у культурі, спиралося на релятивізм життя, на ту основу, котру відкрив і дослідив А. Бергсон, тому це було другорядними щодо життя. В О. Шпенглера ми зустрічаємося зовсім з іншим. Тут «історичне», що виявляється в культурі — близькоспоріднене життю. Вони рівноцінні, рівнозначимі. Тому культура в О. Шпенглера — це існування (безперервний рух), що прирівнюється до життя. Учений приземлив пріоритет життя, вперше заявивши про рівновагомість життя і «людського».

Негативний результат шпенглерової «близькоспорідненості» історії та життя полягає в первинній деструктивності, покладеній в основу власної концепції філософії життя. Поєднання «життя» та «історії» на основі існування (тобто безперервного потоку, руху) — це помилка, очевидна для сучасної науки. А. Бергсон і Г. Зіммель уникнули такої помилки. В існуванні історія та життя нерівнозначні. Існування «життя» органічного, безумовно, первинне. Існування людського перебуває в існуванні життя та виводиться з нього. Воно присутнє в житті як частина цілого і ніяк не рівноцінне йому. «Органічне» як єдина основа життя і «людського» недопустиме, оскільки має означати одне, первинне. А саме — життя. Досліджувати через «органічне» людське існування можна, але це має бути дослідження частини, через термінологію цілого.

Спроба злиття на основі існування (безперервного потоку) життя і «людського», вивчення їх як рівноцінних категорій, виставила концепцію філософії життя О. Шпенглера несприятливо. Критичні зауваження про концепцію філософії життя вченого з'являлися як за життя, так і після його смерті. Автори колективної монографії «Ідеалістична діалектика в ХХ столітті: (критика світоглядних основ немарксистської діалектики)», підсумовуючи різні критичні зауваження та вказуючи на їх об'єктивність, все ж відмічають значимість концепції філософії життя О. Шпенглера для розвитку наукової думки [1, с.301]. Концепція філософії життя О. Шпенглера, поряд з концепціями філософії життя В. Дільтея, Ф. Ніцше, А. Бергсона, Г. Зіммеля та ін., актуалізувала дослідження феномена життя. Своєю творчістю О. Шпенглер привернув увагу багатьох учених до цієї проблематики. Для початку ХХ століття вивчення історії та культури через феномен життя, крізь призму його змісту, було новим і незвичайним. Дослідження «культури як ідеї» і «культури як тіла цієї ідеї» (на прикладі дослідження О. Шпенглера), привернуло увагу на такі сторони людського буття, котрі для нього залишалися поза увагою. Незаперечна заслуга О. Шпенглера полягає в тому, що він перший відкрито, виділивши у феномені життя «історію», «людське», застосував те, що залишилося в дужках («епохи») для дослідження історії суспільства, до визначення культури і цивілізації. О. Шпенглер першим намагався «побачити» людське суспільство в цілому, і, відповідно, пояснити це ціле. Для нього «історія» — це організм, і, відповідно, її можна дослідити так, як біологія досліджує морфологію організму. О. Шпенглер навіть не змінює термінологію: «Зрештою, всі способи розуміти світ мають бути окреслені як морфологія. *Морфологія механічного та протяжного, наука, що відкриває та приводить в систему закони природи й причинні зв'язки, називається систематикою. Морфологія органічного, історії та життя, усього того, що підпорядковане напрямку та долі, називається фізіономікою*» [5, с.157]. Морфологія органічного, історія життя... — у цьому сила філософії життя О. Шпенглера і, одночасно, її слабкість.

Таким чином, концепція філософії життя О. Шпенглера стала черговим етапом в еволюції поглядів на життя і людину.

Література

1. Идеалистическая диалектика в XX столетии: (Критика мировоззренческих основ немарксистской диалектики) / А.С. Богомолов, П.П. Гайдено, Ю.Н. Давыдов и др. — М., 1987.
2. Критика немарксистских концепций диалектики XX века. Диалектика и проблема иррационального / Под ред. Ю.Н. Давыдова. — М., 1988.
3. Наука и будущее: борьба идей / Э. Баталов, Н. Мотрошилова, К. Марчек и др. — М., 1990.
4. *Тавризян Г.М.* О. Шпенглер, Й. Хейзинга: две концепции кризиса культуры. — М., 1988.
5. *Шпенглер О.* Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.1. Образ и действительность / Пер. с нем. Н.Ф. Гарелин. — Мн., 1998.
6. *Шпенглер О.* Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории. Т.2. Всемирно-исторические перспективы / Пер. с нем. С. Э. Борич. — Мн., 1999.

Надійшла до редакції 23.06.2006 р.